

Әдебиетлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида /Расмий нашр/ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. - Т.: "Адолат", 2017. 112- б.
2. Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси. - Т.: "Ўзбекистон", 1998. 96-б.
3. Миллий қадриятларимизни талабаларнинг касбий сифатларини шакллантиришда тутган ўрни. - Т.: "Маънавият", 2008. 70-71-б.
4. Рустамов А. Адиблар одобидан адаблар. - Т.: "Маънавият", 2003. 40-46-б.
5. Алиқулов Х. Маънавий-ахлоқий қадриятлар мутафаккирлар талқинида. —Андижон: 2003. 6-7-б.

РЕЗЮМЕ

Маколада талабаларга таълим-тарбия бериш, шунингдек уларни касбий сифатларини шакллантириш жараёнида қадриятлар ҳақида тасаввурлар ҳосил қилиш тамойиллари келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье изложены вопросы воспитания студентов и принципы построения концепции ценностей в процессе обучения студентов и формирования их профессиональных качеств.

SUMMARY

The article outlines the issues of students' education, the principles of constructing the concept of values in the process of teaching students and the formation of their professional qualities.

ЗАМОНАВИЙ ДАРСЛИК ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ АХБОРОТЛИ МОДЕЛИ СИФАТИДА

(“Материаллар қаршилиги”, “Техник механика” ва “Қурилиш машиналари ва жиҳозлари” фанлари мисолида)

А.Набиев - техника фанлари номзоди, доцент

Тошкент кимё технология институти

Таянч сўзлар: дарслик модели, эгилувчанлик тамойили, дидактика, матн, тасвирий материал, йўналтирувчи аппарат, интерфаол, конструкция, эпюра.

Ключевые слова: учебник, гибкость, дидактика, текст, иллюстрированный материал, справочное оборудование, интерактивный, дизайн, эпюра.

Key words: textbook, flexibility, didactics, text, illustrated material, reference equipment, interactive, design, epyura.

Ўқув адабиётлари янги авлодини моделлаштириш жараёни тадқиқоти замонавий дарслик қиёфасини шахс кўз ўнгиде яхлит, тўлақонли тасвирлашни такозо этади.

Муаллиф ўзининг илмий изланишлари ва кўп йиллик педагогик тажрибасига таяниб замонавий дарсликни қуйидаги йўсинда таърифлайди.

Замонавий дарслик - Давлат таълим стандарти талаблари асосида яратилган фан дастурида белгиланган асосий ўқув-билув материалларини камраб олган, миллий истиқлол ғояси сингдирилган, дидактика тамойилларига таянган, муайян тадқиқот мавзуи ва тадқиқот метод (усул, услуб)ларига эга бўлган ҳолда этикодга айланган билим, кўникма ва малакалар, сифатнинг таянч мажмуи ҳисобланган компетенцияни шакллантириш ва таълим олувчилар томонидан мустақил ўзлаштириб олишга ва керакли ўқув-билув материалларини мустақил излаш ва топишга, амалий фаолиятда қўллашни ўргатиш ва ижодий қобилиятларни ривожлантиришга ҳамда таълим олувчиларнинг маълум фазилатларини шакллантиришга йўналтирилган ҳолда педагогик ва ахборот технологиялари асосида яратилган, зарурий ҳолларда эса замонавий ишлаб чиқариш билан ҳамоҳанг тарзда эгилувчанлик ва ўзгарувчанлик хусусиятларини намоён эта оладиган билим манбаидир.

Ушбу таърифнинг мазмун-моҳияти замонавий дарсликнинг нечоғли мураккаб ахборот манбаи эканлигини, уни яратиш жараёнида ушбу мураккабликни ихчамлашган, соддалашган кўринишларда ифодалаш, яъни моделлаштириш мақсадга мувофиқлигини тасдиқлайди.

Дарсликда асосан фаннинг илмий, назарий-амалий жиҳатлари, таълим мақсадлари, тадқиқот мавзуи ва метод (усул, услуб)лари, ўқув материаллари, дидактик материаллар, таълим бериш ва таълим олиш технологиялари қабилар изчил, динамик моделда матнли шаклда - ёзма тизимда мақсадли баён этилади.

Агар шундай қиёслаш жоиз бўлса, дарслик дастурда белгиланган мазмунни амалга ошириш сценарийси вазифасини бажаради, матн эса ушбу сценарийнинг режаси ва ўзагини ифодалайди ҳамда асосий, қўшимча, тушунтириш ва амалий матнлар мажмуаси тарзида таркибланади [1].

Техника таълим йўналишлари учун яратилган ўқув адабиётлари янги авлодининг асосий матни деганда таълим олувчи томонидан ўрганилиши ва ўзлаштирилиши мажбурий ҳисобланган ўқув-билув материаллари

- асосий қонунлар, қоидалар, аксиомалар, теоремалар, леммалар, моделлаштиришда қўлланиладиган асосий чекланишлар, асосий ҳисоб формулалари, номланишлар, атамалар, шахсларнинг исм-шарифлари, муҳим тадқиқот натижалари сингари муҳим билимлар манбаи тушунилади [2, 3, 4].

Асосий матнда қуйидагилар асосланган ҳолда изчил, динамик тарзда баён этилиши мақсадга мувофиқдир:

- фаннинг асосий атамалари ва тушунчалари;
- кишилиқ жамияти ҳамда табиатда содир бўладиган ҳодисалар, воқеалар ва жараёнларга ҳос қонунлар, қонуниятлар, аксиомалар, тамойиллар ҳамда уларнинг натижалари;
- дунёқарашга онд мафкуравий тахлилий умумлашмалар ва баҳолаш натижалари;
- реал иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларидаги етакчи ғоялар, йўналтирувчи мақсадлар ва долзарб йўналишлар;
- ҳодисалар, воқеалар ва жараён (технологик, механик, физик, кимёвий ва шу қабил)лар, ихтиролар ва кашфиётлар, назарий ва тажрибавий-амалий илмий изланиш-тадқиқотларни бошлашга асос бўладиган чекланиш (гипотеза)лар ёки изланиш-тадқиқотлар натижасида олинган далиллар ва шу қабилар.

Бундан ташқари асосий матнда бевосита таълимда қўлланилаётган ўқув лаборатория ва устахона жиҳозлари, мосламалар, асбоб-ускуналар ва шу қабиларнинг конструктив тузилиши, ишлаш принципи, технологик жараёнларнинг кетма-кетликлари назария ва амалиёт бирлигини сақлаган ҳолда қисқа, тушунарли ҳолда матнли кўринишларда акс этишлари ҳам мумкин. Шунингдек, асосий матн таркибига кирган ўқув-билув материаллари бўлим, боб (модуль) ёки мавзулар сўнгиде ҳулосаланган ва умумлашган тарзда ифодаланмоғи лозим.

Асосий матнда ўқув дастури талабларига мувофиқ ўзлаштириш мажбурий бўлган ўқув-билув материаллари матнда мумкин қадар ажратиб кўрсатилмоғи мақсадга мувофиқдир, акс ҳолда материалларни муҳимлилик даражаси бўйича фарқлай олиш ва эслаб қолиш қийинлашади, таълим олувчиларни ўзлаштириш жараёни толиқтиради.

Қўшимча матн дарслик ва қўлланмаларнинг асосий матнини мустаҳкамлаш, чуқурлаштириш ва

тизимлаштириш, унинг илмий исботланиши ёки далилланиши ва яққолроқ ифодаланишини кучайтиришга хизмат қиладиган ҳамда таълим олувчиларнинг қобилиятларидан келиб чиққан ҳолда табақалаштирилган таълимни ташкил этишга йўналтирилган ёзма тузилма ҳисобланади.

Дарслик ва қўлланмаларнинг қўшимча матнларига белгилашлар, ҳужжатли ва хрестоматик материаллар, илм-фан ва техника-технологиянинг ривожланиш тарихи, эришилган ютуқлар ва бу борада фаннинг айна пайтдаги назарий ва илмий ҳолатларига оид маълумотлардан иборат бўлади.

Қўшимча матнлар таълим олувчиларнинг ўқув материалларини янада пухтароқ эгаллашларига қўмак беради, архив ёки Интернет материаллари билан ишлашга имконият яратади, ўрганилиши ва ўзлаштирилиши қатъий режалаштирилган машқлар, мисол-масалалар, ҳисоб-чизма ишлари, лойиҳалаш-ҳисоблаш ишлари, битирув малакавий ишлар мустақил равишда удалашга ёрдам беради. Қайсики, қўшимча матн материалларининг мазмун-моҳияти таълим олувчиларни замон руҳида тарбиялаш баробарида уларни ижодкорликка, дунёкарашини кенгайтиришга ундовчи билим манбаидир.

Дарсликдаги таянч иборалар, изоҳлар, эслатмалар, иловалар (физик-механик параметрларнинг номланиши, ўлчам бирликлари ва улар орасидаги муносабатлар, стандартлаштирилган сортамент маълумотлари, топшириқлар варианты, тажриба натижалари ва шу кабилар), изоҳли тушунтиришлар, луғат (атамашунослик, таржимали ва орфографик)лар ҳамда натижавий ва таҳлилий кўрсаткичлар тушунтириш матни ташкил этиб, таълим олувчиларнинг мустақил таълимдаги фаолиятини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Ўқув адабиётлари янги авлодидаги амалий матнлар замонавий дарсликнинг етакчи ва жадал ривожланаётган матн ҳисобланиб, унинг мазмун-моҳияти бевосита эгалланаётган компетенция доирасида таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларининг мумкин қадар сифат босқичига чиқишига йўналтирилганлиги билан аҳамиятлидир.

Масалан, “Материаллар қаршилиги”, “Техник механика” ва “Қурилиш машиналари ва жиҳозлари” адабиётларидаги амалий матн ҳисобланувчи назорат саволлари ва топшириқлар, тестлар, амалий ва ижодий ёндошув талаб этадиган топшириқ-вазифалар: мисол-масалалар ечиш, конструкция қисмларининг қўндаланг қисмларида ҳосил бўлувчи ички зўриқишларни ўйраларини қуриш, ҳисоб-чизма ишларини ҳамда лойиҳалаш-ҳисоблаш ишларини, айниқса техника-электр ҳавфсизлиги қоидаларига риоя этган ҳолда жиҳозларда тажрибалар ўтказиш, амалиёт даврларида бевосита қурилиш машиналари бошқариш, жиҳоз ва мосламаларни ишга тушириш, таъмирлаш ва ростлаш кабиларни ўрганиш ёки ўзлаштириш дегани, бу албатта таълим берувчи кўмағиди ёки мустақил равишда, барибир таълим олувчидан ҳақиқий амалий фаолият юритишни талаб қиладди. Ўз-ўзидан равшанки, амалий фаолият ривожли таълим олувчидан энг аввало мавжуд билимларни мақсадли қайта ишлашни талаб этади, сўнгра кўникма ва маҳоратларни шакллантириш ва “гўёки” технологик жараён сингари тизимли тақорлаш баробарида уларни ривожлантириш ҳамда пировардида малакани, аниқроғи сифатли малакани қўлга киритиб, талаб этилаётган компетенцияни эгаллашга ундайди.

Амалда мавжуд адабиётларнинг аксариятида амалий матнларнинг салмоғи пастлиги, унга кам ҳажм ажратилганлиги ёки асосий эътибор ўқув материалларни назарий услубда баён этишга йўналтирилганлиги сир эмас.

Янги авлод дарсликлари яратишда дидактика ва замонавий таълим технологиялари талабларига қатъий риоя этган ҳолда амалий матнлар салмоғини мазмун ва ҳажм жиҳатидан кучайтириш долзарб муаммодир.

Дарсликларда келтирилган диаграмма, график, эпюра, жадвал, таркибий тузилма, расм, режа ва хариталар тасвирий материаллар деб аталиб, улар ўқув-билув ахборотларини ўрганиш-ўзлаштиришда ғоят муҳимдир.

Ҳодиса-жараёнларнинг турли босқичларидаги сонли ва сифатли кўрсаткичларни кўпинча диаграмма, график ёки эпюра ва жадваллар шаклида, муҳитдаги фазовий ўзгаришларни харита, таркибий тузилма ва графиклар, вақт давомида ифодаланадиган ҳодиса ёки воқеалар ўзгаришини хронологик жадвал ва графиклар, сабаб ва оқибат категориялари боғлиқлигини таркибий тузилма, режа ва жадваллар ҳамда муҳандислик конструкциялари ёки бошқа тадқиқот объектларида, шунингдек физик, кимёвий, механик, технологик жараёнлар оқибатида содир бўлган ўзгарувчан параметрларни, ҳатто тирик организмлардаги жараёнлар кечишини расм, фотосурат, фототасвир, схема ва диаграммалар кўринишида ифодалаш мақсадга мувофиқдир.

Табиат ва жамиятда юз бераётган ўзгаришларни моделлаштириш баробарида уларни математик ва статистик таҳлил натижаларини қиёсий диаграмма, график ва жадваллар кўринишида тасвирлаш ҳам маъқулдир.

Ўқув адабиётларини яратиш ва уларни таълимга жорий этишда тасвирий материалларга қуйидаги қатъий талаблар қўйилади.

Биринчидан, барча тасвирий материаллар объектив реаллик, ҳаққонийлик, адолатлилик, шаффофлик сингари тамойиллар негизда, шунингдек кишилиқ жамиятида ва табиатда содир бўлган ва бўлаётган ҳодиса, воқеа ва жараёнлар ўзгариши қонун, қонуният ва тамойилларга таянган ҳолда шаклланган бўлиши ҳамда амалиётга жорий этилиши зарур, акс ҳолда ўқув-билув ахборотлари мазмунига путур етади. Иккинчидан, дарсликдаги матнларни мазмунан тўлдиришга, бойитишга ва яққолроқ тушуниб олишга қўмаклашишга йўналтирилмоғи лозим. Учинчидан, турли савиядаги таълим олувчилар учун тушунарли, яққол ва аниқ ифодаланиши зарур. Тўртинчидан эса, тадқиқот натижаларини таҳлил қилишга мос бўлиши, эстетиклиги ва кўرғазмавийлиги юқори савияда бўлиши, матнлар мазмунига зид бўлган ёки ҳалакит берувчи “ортиқча” ахборотлардан холи бўлиши, ва ниҳоят матнларни жойлаштириш ва ўқишга тўсқинлик қилмаслиги лозим.

“Материаллар қаршилиги”, “Техник механика” ва “Қурилиш машиналари ва жиҳозлари” фанларидан ўқув адабиётлари янги авлодини яратишда тўсин, вал, рамаларда кечаётган кучланиш-деформацияланиш жараёнлари, ички зўриқиш, кўчиш ёки деформацияларнинг ўзгариш қонуниятлари, мутлак қаттиқ жисмнинг кинематик ва динамик параметрлари, қурилиш машиналари ва жиҳозларнинг тузилиши, ишлаш принципи кабилар тегишлича диаграмма, эпюра, жадвал, график, схема, расм, фотосурат каби тасвирий материаллар ёрдамида дидактика талаблари доирасида матнларга мослаб ёритилган.

Дарсликдаги йўналтирувчи аппарат деганда Давлат рамзлари, сўзбоши, мундарижа, рамзий-символик белгилар, библиографик кўрсаткичлар тушунилади. Йўналтирувчи аппарат дарсликдан фойдаланувчиларга дарслик тузилмасини ва қайси йўналишларда қўлаш муҳимлигини, дарсликдаги керакли ўқув-билув ахборотларини осон ва тез излаб топишга хизмат қиладди ҳамда дарсликни бошқа адабиёт турларидан ажратиб туради.

“Узлуксиз таълим тизими учун ўқув адабиётларининг янги авлодини яратиш концепцияси”си талаблари техника таълим йўналишларига мўлжалланган дарслик ва қўлланмаларда ҳам ахборот коммуникация технологиялари (АКТ)нинг жорий этилишини такоза этмоқда.

Негаки, АКТ воситалари қўлланилганда таълим олувчи бир вақтнинг ўзида кўради, эшити-тиглайди, бевосита компьютер билан мулоқотда бўлади. Аниқроғи, машғулот вақтини тежаш, янада кўпроқ ва самаралироқ маълумот тўплаш ёки эгаллашга имконият яратилади. Қайсики, бугун ёшлар кўшимча маълумот олиш учун деярли “китобни varaқлаш”га беҳуда вақт сарфламайдилар, балки уни тежаб интернетга мурожаат этадилар. Бундан ташқари ўзининг эгалланаётган компетенциясини баҳолашда ҳам турли on-line (интерфаол режимдаги тестлар) ва off-line (тестларнинг

электрон варианты) интернет тизимидан фойдаланадилар.

Аммо, бу борада давр талабига мувофиқ АКТ воситалари ёрдамида техника таълим йўналишлари таркибидаги фанлардан таълим беришда маълумотлар оқими тез ўзлаштириш ва қайта ишлаш, жараён ва ходисаларни тушунириш, уларни амалиётга муваффақиятли қўллай олишга йўналтирилган дарсликлар яратишда ҳали ечимини кутаётган қатор муаммолар мавжуд.

Хулоса шуки, дарслик ва қўлланмалар моделини шакллантиришда педагогик таълим мақсадини педагогик топшириқларга айлантириш жараёнида албатта замонавий ахборот коммуникация технологияларини таълимда кенг қўллашга алоҳида эътибор қаратиш муҳимдир.

Адабиётлар

1. Олимов Қ.Т. Ўқув адабиётларини яратиш назарияси ва методикаси. -Т.: “Фан”, 2010. 160-б.
2. Nabiyev A. Materiallar qarshiligi. Darslik. -Т.: “Yangi asr avlodi” 2008. 380-б.
3. Nabiyev A., Shosalimov J., Ergashev M. Texnik mexanika. Darslik. MChJ 3-nashr. -Т.: “DAVR” 2017, 272-б.
4. Nabiyev A., Bayzakov A. Qurilis mashinalari hám úskeneleri. Kásip-óner kolledjleri uchín oqiw qollanba. -Nókis: “Bilim” 2006, 224-б.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада ишлаб чиқилган таълим технологиясининг яхлит тизими доирасида модулли технологияга асосланган ўқув адабиётлари янги авлодини моделлаштиришнинг долзарблиги баён этилмоқда.

РЕЗЮМЕ

В статье излагается актуальность моделирования учебников нового поколения на основе модульных технологий в рамках интегрированной образовательной технологии при непрерывном образовании.

SUMMARY

The article explains the importance of modeling the textbooks of new generation based on modular technology as part of an integrated educational technology in the continuous education.

ONKOLOGIK KASALLIKLARNI KELIB CHIQISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI

B.Nurullayeva – psixologiya fanlari nomzodi

Sh.Ismailova – pedagogika fanlari nomzodi

Urganch davlat universiteti

Tayanch soʻzlar: etiopatogenez, shishlar, stress, psixoterapiya, kasallikning ichki manzarasi, eksperimental onkologiya.

Ключевые слова: этиопатогенез, опухоли, стресс, психотерапия, внутренняя картина болезни, экспериментальная онкология.

Key words: etiopatogenethis, tumor, stress, psychotherapy, interior picture of illness, Experimental oncology.

Onkologiya sohasida psixoterapevtik faoliyat olib borish masalalari hozirgi kunda aholi salomatligini saqlash tizimida dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Shish kasalliklarining kelib chiqishida psixologik omillar katta rolga ega ekanligi koʻpgina tadqiqotchilar tomonidan eʼtirof etilgan. Tibbiyot sohasining qadimiy vakillaridan boʻlgan Galen ham melanxolik temperamentga ega insonlarda sangvinnik temperamentga ega shaxslarga qaraganda shish kasalligi koʻproq uchrashini taʼkidlagan. A.V.Prussakni koʻrsatishicha, 17-18-asrlarda faoliyat yuritgan rus vrachlari ham rakning asosiy sababi bu uzoq yil davom etgan qaygʻudir deb hisoblaganlar (1956). Atoqli rus vrachi F.I.Inozemsev ham shishlarning paydo boʻlishidan avval asab tizimining davomli bezovtaligi kuzatilganligini eʼtirof etadi(1845). J.Piaje ham rakning kattalashishi va rivojlanishida bezovtalik, umidsizlik, koʻngil qolishi kabi depressiv holatlar jiddiy omil hisoblanadi (1870). N.I.Pirogov (1854) ham ruhiy ezilishlar rakning rivojlanishini keltirib chiqaradi deb taʼkidlagan. Eksperimental onkologiyani asoschisi boʻlgan M.M.Rudnev ham aynan shu fikrda boʻlgan, mashhur terapevt G.A.Zaxarin ham: “Keksa odamlarda gʻaminlik natijasida ikkita kasallik kelib chiqadi, bular rak va diabet. Koʻp hollarda rak uchrashi kuzatilgan” deb yozgan.

Snow (1893) shunday kuzatishlari haqida xabar beradi: 250ta shish kasalligi rivojlangan odamlar oʻrganilganida ulardan 156tasi shishdan avval ogʻir musibatni boshdan kechirganlar. N.A.Vilyaminov ham birinchilardan boʻlib nafaqat shishlarning kelib chiqishida psixologik omillarning rolini taʼkidlagan, shishlarni davolashda ham psixologik omillardan mohirona foydalanish lozimligini

eʼtirof etgan. 1926 yilda boʻlib oʻtgan Ukraina xirurglarining syezdining rezolyutsiyasida ham rakni davolashda xirurgik va radiologik taʼsir bilan bir qatorda profilaktik tadbirlarga diqqat qaratish lozimligi koʻrsatilib, asab tizimini haddan tashqari toliqish va zoʻriqishdan saqlash lozimligi koʻrsatilgan.

1948 yilda mashhur sovet terapevti R.A.Luriya “kasallikning ichki manzarasi” tushunchasini fanga kiritgan boʻlib, bu tushuncha bemorning oʻy fikrlari, kechinmalari va barcha sezgilarining yigʻindisi boʻlib, bemorning vrach qabuliga kelishi bilan bogʻliq hissiyotlaridir. Va R.A.Luriya somatik kasalliklarda “kasallikning ichki manzarasini” oʻrganish muhimligini alohida eʼtirof etgan. Insonga xos boʻlgan muvozanatlashtiruvchi va kompensator mexanizmlar koʻp jihatdan “kasallikning ichki manzarasini” belgilab beradi. Shaxs va yaqinlashayotgan xavf-xatar oʻrtasida kurash boʻladi. Insonning himoya mexanizmlari safarbar qilinadi uning intellekti, ichki va tashqi kuchlar oʻrtasida nisbat va munosabatlar qayta quriladi. Bu holatni tavsiflashda koʻpgina tadqiqotchilar (K.A.Skvorsov va V.A.Romassako) diqqatni shishlarning paydo boʻlishiga turtki boʻlgan konflikt vaziyatlarga emas, balki “psixologik himoya mexanizmlarining” buzilishiga va natijada fiziologik himoyaning ham pasayishini keltirib chiqarishiga qaratadilar. Mualliflar kasallikning dastlabki bosqichlarida psixologik oʻzgarishlarning kattaligiga urgʻu beradilar. Charchoq, tana sezgilarining oʻzgarishi, uyqu paytida dam olmaslik, baʼzan gipersteziya (Sezgirlikning ortishi) vrach uchun eʼtibor qaratish lozim boʻlgan belgilar hisoblanadi. Psixologik himoyaning buzilishi turlicha ifodalanadi: